

V. ULUSLARARASI TÜRK SANATI, TARİHİ ve FOLKLORU KONGRESİ/SANAT ETKİNLİKLERİ

YOCOCU
(Italy Youth in
Conservation of
Cultural
Heritage)

Azerbaycan
Kültürel Mirası
Kurumu
(Azerbaijan
Cultural
Heritage
Support to
Research
Association)

Selçuk
Üniversitesi Türk
El San. Arş. ve
Uyg. Merkezi
(Selçuk University
Research Center
for Turkish
Handicrafts)

Almanya
Türklerin
Dünyası
Enstitüsü
(Germany
Institute of
World of
Turks)

Moldova
Komrat Devlet
Üniversitesi
(Komrat
State
University)

“Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ Armağanı (In Honour of Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ)”

V. ULUSLARARASI TÜRK SANATI, TARİHİ
ve FOLKLORU KONGRESİ/SANAT
ETKİNLİKLERİ

V. INTERNATIONAL
TURKIC ART, HISTORY AND FOLKLORE
CONGRESS / ART ACTIVITIES

Editörler:
Osman KUNDURACI-Ahmet AYTAÇ

13-16 April 2016
Komrat/MOLDOVA

BUHÂRA EMİRLİĞİ'NİN SON HÜKÜMDARI ÂLİM HAN'IN AFGANİSTAN'DAKİ
SİYASİ FAALİYETLERİ

(THE POLITICAL ACTIVITIES OF ALIM KHAN AS THE LAST RULER OF THE
EMIRATE OF BUKHARA IN AFGHANISTAN)

Nurettin HATUNOĞLU*

ABSTRACT

Alim Khan retreated to East Bukhara following the Bolshevik invasion of Bukhara on the 2nd of September in 1920 and continued his struggles there. He had to move to Afghanistan on the 3rd of March in 1921. Despite all the negativity and problems caused by the banishment, he never backed down in his political efforts to free his country from the Russian invasion. He even consumed all his assets to finance these activities and died in poverty. The conditions of that time always seemed to be against him, and he was unable to draw the attention of the world community to his political activities. Despite all his efforts, both the countries in the region and the West ignored his voice. Even the Turkestan intellectuals who had to leave Turkistan and fight against the Soviets did not support him.

Keywords: Bukhara, Alim Khan, Turkestan, Afghanistan, Russia

GİRİŞ

Âlim Han Buhâra Emirliği'ni 1910-1920 yılları arasında idare eden hükümdardır. Bolşeviklere karşı yürüttüğü mücadeleyi kaybedince 2 Eylül 1920 tarihinde önce Doğu Buhâra'ya oradan da 3 Mart 1921 tarihinde Afganistan'a geçmiştir. 1944 yılında Afganistan'da vefat etmiştir. Bu süre zarfında ülkesinin tekrar bağımsızlığa kavuşması için imkanları ölçüsünde siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Gerek Afganistan'ın iç dinamikleri gerekse dünyadaki konjonktür Âlim Han'ın faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Âlim Han'ın Afganistan'daki faaliyetleri ve hayatı ile ilgili çalışmalar sınırlı kalmıştır. Âlim Han ve dönemi ile ilgili Sadrettin Ayni'nin *Buhâra İnkılabı Tarihi İçün Materyaller*, Abdurrauf Fitrat'ın *Emîr Âlim Hanning Hukumranlık Devri*, Feyzullah Hocayev'in *Buhâra İnkılabının Tarihiğe Materyaller* gibi kendisine muhalif olan ceditçi aydınlar ile, yakın dönemde Özbekistan'da Kahraman Recebov'un, *Buhâraga Kızıl Armiye Baskını ve Unge Karşı Kureş: Tarih Hakikatı, 1920-1924*, Nusretullah Naimov'un, *Emîrning Züriyeti* gibi çalışmalar Âlim Han'ın Afganistan'daki hayatını kapsamamaktadır. Afganistan'da Muhammed Ekber Aşık Kabili'nin *Tarih-i Hüznî'l Milel-i Buhâra* adıyla yayına hazırladığı Âlim Han'ın hatıratı ve Muhammed Âlim Feyzzat'ın, *Muâhid-i Kahraman İbrahim Beg-i Lakay*, Said Azam (Azizi), Buhari'nin, *Niyagan-ı Ma Zinde Est*, Âlim Han'ın oğullarından Said Mansur Alimi'nin kaleme aldığı *Buhâra Gehvare-i Turkistan* adlı eserleri ise bildirimizin konusu olan Âlim Han'ın Afganistan'daki siyasi faaliyetlerine kısmi olarak değinmişlerdir.

Çalışmamızda konu ile ilgili çalışmalar değerlendirilerek, Âlim Han'ın oğullarından derlenen bilgilerden de istifade edilmiştir. Böylece Âlim Han'ın Afganistan'daki siyasi faaliyetleri merkeze alınarak onun Buhâra'yı terk edişi, Afganistan'a gelişi, Afganistan'daki durumu, Afganistan idarecileri ile ilişkileri, İngiltere, Türkiye ve Basmacı liderleri ile temaslarına kısaca değinilmiştir. Faaliyetlerinin odak

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Zonguldak

noktasını oluşturan İbrahim Beg Lakay ile olan münasebetleri ise daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

A- Âlim Han'ın Buhâra'yı Terk Ederek Afganistan'a Gidişi ve Bu Ülkede B- ki Durumu

Âlim Han, 2 Eylül 1920 tarihli Bolşevik işgali sonrası Buhâra'yı terk edince, gidebileceği tek yer ülkenin doğusu olmuştur. Zira Doğu Buhâra hem yardım alınabilecek tek ülke olan Afganistan ile sınırdış, hem de arazi bakımından dağlıktır. Rusların harekâtı genişletip Moskova'dan yardım temin etmesi üzerine, dışarıdan da yardım alamayan Âlim Han savaşı idare ettiği Hisar'dan daha da güneye inerek Kulap şehrinin doğu kısımlarından savaşı idare etmeye çalışmıştır.¹ Âlim Han savaşı sürdürdüğü altı aylık süre içerisinde dış devletlerden yardım talebinde bulunmuştur. İlk akla gelen ve yardım ihtimali en yüksek olan devlet İngiltere'dir. Âlim Han 12 Ekim 1920 tarihinde İngiliz Kralı V. George'a hitaben bir mektup yazarak yardım talebinde bulunmuştur. Mektubunu 15 kişilik bir heyetle Kaşgar'daki İngiliz konsolosluğuna göndermiştir. Bu mektupta Âlim Han İngilizlerden borç olarak para, silah ve asker talep etmiştir.² İngilizler bu taleplere karşılık vermemiştir.

Bu talebine karşılık bulamayan Âlim Han yardım teminin etmek için Afganistan'a gitmeye karar vermiştir. Bu kararını yakın çevresine şu ifadeler ile aktarmıştır. *Bu bende-i aciz darülsaltana Kâbil'e gidip yardım temin etmeye karar verdi. Şayet yardım alma amaçlı çıkışım herhangi bir yardım teminine sebep olursa onu derleyip getirinceye kadar sizler kendi askerlerinizle düşmana karşı koyun.*³

Âlim Han, İbrahim Beg Lakay ve Devletmen Beg'i leşkerbaşılığına tayin ederek 1339 yılının 22 Cemazeyilahir ayının Çarşamba günü⁴ Afganistan topraklarına geçmiş, orada resmi törenle karşılanmıştır. Daha sonra bir süre ikamet ettiği sınır bölgelerinden Kâbil'e gitmiştir.⁵

Âlim Han'ın, Buhâra'nın bağımsızlığa kavuşacağına dair beslediği umut, ölmeden önce 5 Mart 1944 yılında bıraktığı vasiyetnamedeki ifadelerinden de açıkça anlaşılmaktadır.⁶ Oğulların Abdülkebir Azmi'nin değişine göre, hayatı boyunca bu inancını korumuştur. Basmacılık hareketi diye bilinen Türkistan istiklal hareketinin Buhâra merkezli kısmını maddi ve manevi yönden desteklemiştir. Bu mücadelenin en uzun soluklu oyuncusu olan İbrahim Beg ile temasını hiçbir zaman kesmemiştir.

Fakat bu faaliyetlerini adı konmamış bir tutsaklığın ortaya çıkardığı şartlar altında gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu durumu kendisi şu şekilde ifade etmiştir: *...Kendi işimi icra etmeye çalıştım. Buna karşın Allah'ın iradesine bağlı olarak işlerimi*

¹Glenda Fraser, *Alim Khan and the Fall of the Bokharan Emirate in 1920*, CAS, Vol 7, No 4, 1988, s. 51.

²Ahat Andican,, *Cedidizimden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 78.

³Seyit Âlim Han, *Buhâra Halkının Hasreti Tarihi*, Haz., Abdussadık İrisov, Özbekistan SSC. Fen Neşriyatı, Taşkent 1991, s. 16.

⁴Miladi takvime göre; 3 Mart 1921.

⁵Âlim Han, a.g.e, s.16- 17.

⁶Bu vasiyetnamede Âlim Han kendisinin yerine geçecek oğlunu zikretmekle beraber, maddi varlığı gibi konulara da değinmiştir. Vasiyetnamede adı geçen Ömer Han ile 10 Temmuz 2005 tarihinde Gaziantep ilinde yapılan görüşmeden sonra bir kopyası temin edilmiştir. Vasiyetname hakkında bkz. Nurettin Hatunoğlu, *Buhâra Hanlığı'nın Son Emirî Âlim Han'ın Vasiyeti ve Hazinesi*, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S. 254, Şubat 2008, s. 47-53.

yapmaya muvaffak olamadım. Bana yardım etme düşüncesinden uzaktı⁷. Bu nedenle takdiri ilahiye razı olup Kâbil'de kaliverdim.⁸

Oğullarından Seyit Mansur Alimi, Amanullah Han'ın samimî tavırlarının zamanla değişmeye ve sertleşmeye başladığını, daha önce vermiş olduğu vaatleri unuttuğunu, Amanullah Han'ın tavrındaki bu değişme elbette öncesinden hazırlanmış plânın bir parçası olduğunu söylemiştir. Seyit Mansur Alimi'ye göre, Amanullah Han, Rusya'ya yapılacak herhangi bir muhalefeti Afganistan'ın istiklâline yapılmış bir muhalefet olarak görmüştür.⁹ Ömer Alimi ile yapılan görüşmede kullandığı ifadeler de Âlim Han'ın göz altında tutulduğu fikrini desteklemektedir.¹⁰

C- Âlim Han'ın Diplomatik Destek Sağlama Çabaları

Diplomatik destek sağlama çabaları kapsamında İngiltere, Milletler Cemiyeti ve Türkiye ile kurulan temaslardan bahsetmek mümkündür. İngilizler, Türkistan bölgesi ile ilişkilerini Kaşgar, Kâbil ve Meşhed konsoloslukları aracılığı ile yürütüyordu. Ekim devriminin ortaya çıkmasından sonra Bolşevikler ile düşman olan İngilizler, Türkistanlı İstiklâlcilerden ziyade Menşevik Ruslar ile daha yakın temas kurmaya çalışmıştır. Çünkü Türkistan'da kurulacak olan milli bir Türk İslam devleti Hindistan ile sınır olacağından, Hindistan'da etki yapabilir ve Hindistan'daki milli hareketlerin güçlenmesine sebep olabilirdi. Bu sebeplerden dolayı İngilizler milli karakterli İstiklâlcilik hareketine Buhâra veya Fergana merkezli olmasına bakmaksızın destek vermemişlerdir. İngiliz Hükümeti gerek Fergana gerekse Buhâra İstiklâlcilerine bir tane tüfek ya da kurşun geçmesine müsaade etmediler.¹¹

İngilizlerden umduğu yardımı alamayan Âlim Han, dünya kamuoyunun dikkatini çekerek uğradığı haksızlığa karşı dünya devletlerinin ve milletlerinin yardımını temin edebilmek için Avrupa'ya bir yardımcısını göndermiştir. Bu iş için görevlendirdiği kişi, Buhâra Halk Cumhuriyeti dış ticaret kafilesi ile Berlin'e gelip daha sonra Hindistan'a sığınan Buhâra tüccarlarından General Hacı Yusuf Mukimof idi. Bu kişi Âlim Han'ın yetkili temsilcisi olarak 1927 yılının haziran ayında Paris'e ulaşmış oradaki siyasilerle görüşmelerde bulunduktan sonra eylül başlarında Cenova'ya giderek orada açılan Cemiyet'i Akvam meclisine Emîr adına bir memorandum vermiştir.¹² Fakat bir sonuç alınamamıştır.

Türkiye ile olan ilişkilere bakacak olursak, Ankara hükümeti Türkistan halkının temsilcisi olarak devrik Buhâra emirinden ziyade onun devletinin yerine kurulan Buhâra Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak muhatap almıştır. Meselâ, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da bulunan TBMM temsilcilerinden Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur ile Afganistan temsilcisi Muhammed Veli Han arasında imzalanan 10 maddelik Türk-Afgan ittifakı anlaşmasının ikinci maddesinde Buhâra Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı tanınmıştır.¹³ Fakat Türkiye Hükümeti farklı düzeyde Âlim Han ile temas kurmuştur.

⁷Afgan Kralı Amanullah Han'ı kastetmektedir.

⁸Âlim Han, a.g.e, s 18

⁹Said Mansur Alimi, *Buhâra Gehvare-i Turkistan*, Merkezi Neşriyat-ı İslâm Yayınları, Peşaver 1997s.121-123

¹⁰Bu görüşme 10 08 2005 tarihinde Türkiye'nin Gaziantep ilinde gerçekleştirilmiş olup, görüşmenin imzalı tutanakları mevcuttur.

¹¹Sukuli Kayoğlu, *Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emir'i (Yeni Türkistan Mecmuasının 5-6 sayfalarından ayrı basım)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1927, s. 7.

¹²Kayoğlu, a.g.e, s. 2.

¹³Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları., İstanbul 1981, s. 206; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, C. IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991. s. 73-74, (168 nolu dipnot).

Âlim Han'ın oğlu Ömer Han, Türkiye büyükelçiliğinden ziyaretçilerin gelerek babası ile görüştüğünü aktarmaktadır. Ömer Han, Âlim Hanı ziyaret edenler arasında Fahri Paşa diye birinin ismini kendinden yaşça büyük olanlardan duyduğunu ifade etmektedir.

D- Âlim Han'ın Basmacı Liderleri İle Kurduğu Temaslar

Türkistan'da Sovyet karşıtı milli mücadele hareketi olan İstiklalcilik (Basmacılık) faaliyetinin önemli isimlerden biri Enver Paşadır. Onun Amanullah Han'a yazdığı tarihsiz fakat Mayıs – Haziran 1922 tarihli olması kuvvetle muhtemel bir mektupta Âlim Han'ın desteği hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: *Buhâra Emîr'inden İbrahim Bey'e katiyen bana itaat kılmasını müşir bir hat gelmiştir. İbrahim'den maada bütün rüesa İşan Sultan, Devletmen Beg, Abdulcebbar ve Evliyakuli bidathahlar ila-ahiri tamamıyla emrime münkaddırlar. İbrahim Beg de zahiren münkaddır. Fakat halen hile kılmağa ve itaate zayıf halde bırakmağa çalışmaktadır.*¹⁴

Yaşanan olaylar ve kurulan münasebetlerden de anlaşılacağı üzere Enver Paşa'nın yürüttüğü İstiklalcilik hareketi Âlim Han tarafından desteklenmiştir. 28 Mart tarihinde Enver Paşa'nın Âlim Han tarafından vekil tayin edilmesi ve 29 Mart 1922 tarihinde Türkmen Ordu Baş Komutanlığına (Cüneyt Han) gönderdiği mektupta yazdığı; *Cenabali (Buhâra Emîri) niabeten Buhâra umurunu idare etmek üzere umumî askerlerin Emîri olmamı rica etti. Ben de hizmeti din ve Hüda diye kabul ettim. Şimdi her taraf memnun ve hamdolsun işler pek yolundadır. Hüda elbette İslam'a nusret verecektir*¹⁵ ifadelerden de anlaşılacağı üzere Âlim Han ile Enver Paşa arasında sıkı bir münasebet kurulmuştur.

Mustafa Çokay, Âlim Han ile işbirliğini Enver Paşa açısından şu ifadeler ile eleştirmektedir: *Hürriyet yolunda, mevcut olan bütün güçleri bir kutsal birlik etrafında toplamak varken, Enver Paşa genç Buhâralıların tavsiyelerine bakmaksızın eski Emîrle görüşmeye yöneldi. Bu hareketi, basiretli düşünen insanların Enver Paşa'ya sırt çevirmesine neden oldu ve onu yavaş yavaş Emîr'in yandaşlarına o kadar yaklaştırdı ki, "Kutsal Buhâra Sultanı'nın büyük veziri haline geldi".*¹⁶

E- İbrahim Beg Lakay'ın Âlim Han Nezdinde Yürüttüğü Faaliyetler

Rusların Buhâra'yı işgal etmelerinden sonra İbrahim Beg mensup olduğu ve Doğu Buhâra'nın Hisar vilâyeti civarında yaşayan Lakay aşiretinin lideri olarak Ruslara karşı mücadeleye başlamış, kısa süre içerisinde mensup olduğu Lakayların dışında diğer Özbek ve Tacik kabilelerinin de desteğini alarak önemli bir güç haline gelmiştir. Farklı kabileleri barındırır da birliklerinin çekirdeğini Dere-i Lakay'da meskun olan Lakaylar oluşturmaktadır.¹⁷

Hacı Sami Bey'in 15 Temmuz 1923 tarihinde Afganistan'a geçmesinden sonra Doğu Buhâra'da yürütülen İstiklalcilik hareketinin tartışmasız ve tek lideri olan İbrahim Beg, bölgede ortadan kalkmış devlet otoritesi ve yapısına rağmen, uzun süre Sovyetlere karşı mücadele etmiştir. Dağlık arazinin de yardımıyla Doğu Buhâra'daki direniş hareketini canlı tutmayı ve sürdürmeyi başaran İbrahim Beg şimdiki Tacikistan

¹⁴Masayuki Yamauchi,, *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s. 281.

¹⁵Abdullah Recep Baysun, *Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa*, Haz., Erol Cihangir, TKV, Yayınları, İstanbul 2000, s. 139.

¹⁶Mustafa Çokay, *Orta Asya ve Rusya'da Enver Paşa*, <http://www.turksam.org/tr/a211.html>. 15 09 2007.

¹⁷Muhammed Alim Feyzzat, *Mucahid-i Kahraman İbrahim Beg-i Lakay*, Pakistan, (H) 1372, s.8.

bölgelerinde yürüttüğü mücadelede 200 korbaşı ile 5.000 kişilik bir savaşçı grubu idare etmiştir.¹⁸

1923 yılında Sovyetlerin İstiklâlcilere karşı yürüttüğü amansız saldırılar İbrahim Beg'i de olumsuz etkilemiştir. Eylül ve kasım aylarında şiddetlenen saldırılara rağmen İbrahim Beg ve ona bağlı güçler varlıklarını sürdürmeyi başardılar. Fergana ve Semerkand'ta kısmen başarıya ulaşan, İstiklâlcileri halk desteğinden yoksun bırakma çalışmaları, Doğu Buhâra için pek işe yaramadı. Bu bölgedeki hareketin diğer bölgelerdeki hareketten farklı olarak yabancı bir ülke ile teması söz konusu idi. Çünkü Âlim Han'ın Afganistan'a gitmesinden sonra yaklaşık 200 000 kişi Afganistan'ın kuzeyine muhacir olarak gitmiş ve bu kitlelerde Rus karşıtlığı ağır basmıştır. Bu gruplardan sürekli destek alınmıştır. Bu muhacirlerin üzerinde Âlim Han'ın da etkisi fazla olup onun tarafından organize ediliyordu. Bu nedenle İbrahim Beg Afganistan sınırını geçebiliyor ve yardım temin edebiliyordu. Ayrıca Âlim Han ile haberleşmek için kurulan haberleşme ağı karmaşık olsa da işliyordu.¹⁹

Yapılan yazışmalardan İbrahim Beg'in Âlim Han'a bağlı olarak onun adına faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Âlim Han'ın hatıratında da İbrahim Beg ile sık sık haberleştiği şu ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır: *İbrahim Beg Hisar vilâyetine hücum edip isteğine kavuşmuş. Bu vilâyeti kendine merkez yapmıştır. Baysun, Guzar, Şirabat ve Karşi'de yürüttüğü faaliyetler hakkında bu bende-i acize malûmat verdi. Ben de onu övüp kendi tarafımdan bir kıta rızaname ve bir Kuran-ı Kerim göndererek teşekkür ettim ve onu sevindirdim.* Yine Âlim Han'ın hatıratından anlaşıldığı üzere Batı Buhâra'da faaliyet gösteren Abdulkahhar ile teması da İbrahim Beg sağlamıştır. Hatta Âlim Han, Abdulkahhar ile İbrahim Beg'in ortaklaşa hareket etmesi için bir ferman dahi yazmıştır.²⁰

31 Ağustos 1926 yılında Afganistan ile Rusya arasında imzalanan anlaşma gereği her iki ülke birbirine karşı yapılacak saldırıları engelleme kararı vermişlerdir. Bu gelişmeden en çok İbrahim Beg zararlı çıkmıştır. Çünkü Afganistan'dan gelen yardımlar kesilmiştir.²¹ Afganlılar ile anlaşan Ruslar, 25.000 asker ile İbrahim Beg'in üzerine yürümüşlerdir. Çetin geçen çatışmalar sonunda İbrahim Beg'in askerleri dağılmış kendisi de 300 askeri ile düşman tarafından sarılmıştır. Çaresiz kalınca atı ile Amuderya Nehri'ni geçerek 21 Haziran 1926'da Afgan topraklarına girmiştir. İlk başlarda Afgan Hükümeti onu emîrin yanına yaklaştırmamış ve İbrahim Beg'in emîrin yanına gelmesine mani olmuştur.²² Fakat daha sonra fikir değiştirerek İbrahim Beg'in Âlim Han'ın yanında kalmasını sağlayarak Türklerin yoğun olarak yaşadığı Güney Türkistan'a gitmesine izin vermemiştir.

1926-1931 arasındaki yıllar, Afganistan'da siyasî çalkantıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu çalkantıların baş aktörü okuma yazması olmayan fakat yönetimi ele geçirmeyi başaracak kadar gözü pek bir lider olan Habibullah Han'dır. Onun Amanullah Han'ın iktidarına karşı başlattığı isyan 17 Ocak 1929 yılında bitmiş ve bu tarihten hemen sonra kabinesini ilân ederek ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Bece-i Sakav olarak da bilinen Habibullah Kalgani, Âlim Han, İbrahim Beg ve diğer

¹⁸Willam S. Ritter, *The Final Phase in The Liquidation of anti -Soviet Resistance in Tadzhikistan: İbrahim Bek and The Basmachi (1924-31)*, *Soviet Studies*, No.4 Vol. XXXVII, October 1985, s. 484.

¹⁹Ritter, *a.g.m.*, s. 485.

²⁰Âlim Han., *a.g.e.*, s. 20-21.

²¹Feyzzad, *a.g.e.*, s. 47; Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Afganistan, Devleti Matbai Kâbil, Kâbil 1968, s. 878.

²²Muhammed Ekber Aşık Kabili, *Tarih-i Hüznî'l Mîlî-i Buhâra*, W.U.F.A Yayınları, Peşaver 1992 s.20-21.

Buhâralılar'a karşı çok iyi davranarak onlara, Ruslara karşı destek vereceğini bildirmiştir. Bu açık destek Pravda gazetesinin 1 Mayıs 1929 tarihli sayısında, *Habibullah Han'ın, Emîr ve İbrahim Beg'in hazır bulunduğu bir konuşmasında Buhâra Emîri'ni himaye ettiği ve Türkistan'daki mücadelelerinde Müslümanları destekleyeceği şeklinde* haber yapılmıştır.²³

Bu iktidar değişikliği Âlim Han ve İbrahim Beg için o derece rahatlık sağlamıştı ki Âlim Han gözaltında tutulduğu Kâbil'in dışına çıkarak Türkistanlılar ile görüşme imkânı bulmuştur.²⁴ Zira, Âlim Han Mayıs 1929 tarihinde Afganistan'ın kuzey batısında bulunan Herat şehrine gitmiş, burada Türkistan ve Buhâralı muhacir halka hitap etmiş, Bolşeviklere karşı mücadele için açık davette bulunmuştur.²⁵

Âlim Han yeni gelen Afgan Hükümeti'nin olumlu tavrı ile karşılaşınca, havaların da operasyonlar için düzeldiği bahar aylarında, kendisi gibi sürgünde olan korbaşılar ile görüştü ve İbrahim Beg komutası altında birleşip Ruslara karşı mücadele etmelerini isteyen bir ferman yayımladı. Bu ferman kısa süre içinde karşılık bularak Mart 1929 yılında iyi silahlanmış 600 kişilik bir kuvvetin İbrahim Beg'in komutasında sınırı geçip Rus birliklerine saldırması ile sonuçlandı. 1926 yılındaki anlaşma geçersiz hale gelmiş diğer korbaşılar ile de temas sağlanarak Ruslara başarılı baskınlar yapılmıştır. Bu gelişmeler Rusları rahatsız etmiş General Budenny komutasında bir çok askerin Afgan sınırına sevk edilmesine sebep olmuştur. Haziran ayına kadar mücadelesini sürdüren İbrahim Beg, haziran ayında tekrar Afganistan'a dönerek diğer korbaşılar ile görüşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Ruslar, Afgan sınırlarını geçerek Mezarı Şerif'i işgal etmişler fakat Afgan topraklarında fazla kalamadan geri dönmüşlerdir.²⁶ Âlim Han cephesinde yaşanan bu olumlu gelişmeler Afganistan'daki iktidar değişimi ile olumsuz seyir almıştır. Nadir Han 16 Ekim tarihinde kendisini Afgan kralı ilân ederek 3 Kasım 1929 tarihinde Habibullah Han'ı idam ettirmiştir.²⁷

Nadir Şah'ın iktidara gelmesinden sonra Güney Türkistan'da bulunan İbrahim Beg, burada faaliyetlerine devam edince Afgan Hükümeti'nin tepkisi ile karşılaşmıştır. Bu gelişmeler İbrahim Beg ile Afgan Hükümeti'nin arasının iyice açılmasına sebep olmuştur. Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Ankara'da basılan Milliyet Gazetes'i'nin 15 Eylül 1931 tarihli sayısında İbrahim Beg'i haydut olarak nitelemiştir.²⁸

Türklerle meskûn Güney Türkistan'da oluşacak bir askeri kuvvet Afganistan için de sorun teşkil edebilirdi. Nitekim öyle de olmuş bölgenin önemli ruhani liderlerinden biri olan Halife Kızılayak ile görüşen İbrahim Beg, Haziran 1930 yılında Nadir Han ve Rusya'ya karşı silahlı mücadele için önemli bir destek bulmuştur. İbrahim Beg, Maymana şehrinde tutuklu direnişçilerin tutulduğu hükümet konağına saldırarak kısa süreliğine de olsa Maymana şehrini ele geçirmiştir. Fakat Kâbil'den gelen takviye

²³Feyzzad, a.g.e, s.47-48. Afganistan'daki bu siyasî gelişmeler için bkz, Gubar, a.g.e, s. 815-837.

²⁴Âlim Han'ın çocuklarının aktardığına göre babaları Afganistan'da kaldığı süre içerisinde (Habibullah Han Dönemi Hariç) yaz mevsiminde Pağman'a, kış mevsiminde ise Celalabad'a kontrollü bir şekilde gidebiliyordu. Bu iki yer dışında kendi başına Kabil'den uzaklaşmasına izin verilmemiştir.

²⁵Bu beyannamede Âlim Han kendini sadık Çarın bir tebaası olarak göstermiş ve Müslümanları Bolşeviklere karşı mücadeleye davet etmiştir. Âlim Han'ın baştan beri sergilediği Çarlık taraftarlığı milliyetçi Türkistanlı aydınların haklı nefreti ile karşılanmıştır. Bkz. Andican, a.g.e, s.190.

²⁶Ritter, a.g.m, s. 488-489.

²⁷Fazıl Ahmed Burget, *Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri*, (Basılmamış Master Tezi) G.Ü. SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004, s. 140-141.

²⁸*Afganistan ve Milli Türkistan*, Y.T, S.23, Ekim 1931, s. 21-23.

kuvvetler Maymana şehrini tekrar ele geçirmişlerdir. Artık İbrahim Beg hem Ruslara hem de Afgan Hükümeti'ne karşı silahlı mücadele yapmak zorunda kalmıştır. İbrahim Beg'in içinde bulunduğu vaziyeti Afganistan'ın önemli tarihçilerinden biri olan Mir Gulam Muhammed Gubar şu şekilde ifade etmektedir: *İbrahim Beg ve arkadaşları, tuzak ile kafesin ortasında sıkışan vahşi bir kuş gibiydiler. Her ikisine de teslim olmamak için direniyorlardı.*²⁹

Stalin ve Nadir Han hükümetlerinin yakınlaşması, muhacirlerin Afganistan'ın güney bölgelerine sürgün edilmesine sebep olmuştur. Bu işin mesuliyeti Mezar-ı Şerif (Belh) Valisi Muhammedgül Mihmend'e verilmiştir. Bu vali muhacirleri 1000-2000 kişilik gruplar halinde, başlarında 40 kişilik atlı süvari eşliğinde zoraki göçe tabi tuttu.³⁰ 1930'lu yıllarda Rusya'nın isteği ile Türkistanlı muhacirlere yapılan baskıların artması, Türkiye'nin de dikkatini celp etmiş, Mustafa Kemal Atatürk dönemin Afgan elçisini huzuruna çağırarak, *Eğer ülkenizde Türkistanlılar için yer kalmamış ise onları bize yollayınız*³¹ diyerek tepki göstermiştir.

Afganistan'daki baskılara daha fazla direnemeyen İbrahim Beg 30 Mart 1931 yılında sekiz korbçası ile birlikte vatani olan Doğu Buhâra'ya geçmiştir. Buradaki mücadelesine kaldığı yerden devam eden İbrahim Beg, 10 Mayıs'a kadar 974 adamını kaybetti. Sovyetler, İbrahim Beg'e karşı 4.000 asker göndermişler 12 Haziran 1931'da Akbaş Tav'da son ve kati muharebeler vuku bulmuştur. Bu savaşta yaralanarak savaşı kaybedince Babadağ'a doğru çekildiyse de 23 Haziran 1931'de hemşerilerinin ihaneti üzerine Kafırnigan Irmağı'nı geçerken tutuklanmıştır.³²

İbrahim Beg önce Duşanbe'ye oradan da Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e götürülerek KGB ajanları tarafından sorguya çekilmiştir. Sorgusu tamamlandıktan kısa bir süre sonra Moskova tarafından kurulan bir mahkemede yargılanmaya başlanmıştır. Sovyet kanunlarına göre vatana ihanet suçu ile suçlanan İbrahim Beg suçlu bulunmuş ve sorgulandığı binanın avlusunda ensesine sıkılan bir kurşun ile 31 Ağustos 1932 yılında idam edilmiştir.³³ İbrahim Beg'in ölümünden sonra Âlim Han'ın faaliyetleri büyük ölçüde bitmiştir. Âlim Han'da beyin kanaması sonucu 5 Cemazeyevvel 1363³⁴ tarihinde, Kâbil'de vefat etmiştir.³⁵

SONUÇ

Âlim Han sürgün yaşamının sebep olduğu tüm olumsuzluklara ve sıkıntılara rağmen, ülkesinin Rus işgalinden kurtarılması adına her türlü siyasî çabayı göstermekten geri durmamıştır. Hatta bu faaliyetlerinin finansmanı için elindeki tüm varlıkları tüketmiş ve yokluk içinde ölmüştür. Dönemin şartları hep onun aleyhine olmuş, siyasî faaliyetleri

²⁹Burget, *a.g.t.*, s.142-146.

³⁰Şahabettin Yesevi İsmail Şeyh Oğlu, *Türkistanın Açık Hakikatları*, (Basılmamış El Yazma Eser) Türkiye 1984, s.55-56.

³¹Şadman Hayitov - Kemal Rahmanov, *Buhâra Halk Sovyet Respublikası ve Şark Memleketleri (1920-1924 Yılları)*, y.y, Buhâra 2004, s.20.

³²Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.285-286. Doğu Buhâra'ya dönen İbrahim Beg, Cihat ilan ederek Emirlik dönemi kuraları tekrar hayata geçirmeye çalıştı. Bu tutumu çiftçiler tarafından yeteri destek görmediği için zor durumda kaldı. İbrahim Beg'in Doğu Buhâra'daki faaliyetleri için bkz, Ritter, *a.g.m.*, s. 490-491.

³³İrfan Ülkü, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa*, , Kamer Yayınları, İstanbul 1996, s. 45; M. CORAYEV, vd. *Ozbekistanning Yangı Tarihi II*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000, s. 254.

³⁴28 Nisan 1944

³⁵Said Azam Buhari (Azizi), *Niyagan-ı Ma Zinde Est*, 1999, (basılmamış el yazma eser), s. 44.

konusunda dünya kamuoyunun dikkatini çekememiştir. Tüm çabalarına rağmen, hem bölge ülkeleri hem de batı ülkeleri onun sesini duymazlıktan gelmişlerdir. Hatta Türkistan'dan ayrılmak zorunda kalıp Sovyetlere karşı mücadele eden Türkistanlı aydınlar dahi onu desteklememişlerdir.

KAYNAKÇA

- ALİMLİ, Said Mansur, *Buhâra Gehvare-i Turkistan*, Merkezi Neşriyat-ı İslâm Yayınları, Peşaver 1997.
- ANDICAN, Ahat, *Cedidizimden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.
- BAYSUN, Abdullah Recep, *Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa*, Haz., Erol Cihangir, TKV, Yayınları, İstanbul 2000.
- BUHARİ, Said Azam (Azizi), *Niyagan-ı Ma Zinde Est*, 1999, (basılmamış el yazma eser).
- BURGET, Fazıl Ahmed, *Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri*, (Basılmamış Master Tezi) G.Ü. SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004.
- CORAYEV, M, vd. *Ozbekistanning Yangi Tarihi II*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000.
- ÇOKAY, Mustafa, *Orta Asya ve Rusya'da Enver Paşa*, <http://www.turksam.org/tr/a211.html>. 15 09 2007.
- FEYZZAT, Muhammed Alim, *Mucahid-i Kahraman İbrahim Beg-i Lakay*, Pakistan, (H) 1372.
- FRASER, Glenda *Alim Khan and the Fall of the Bokharan Emirate in 1920*, CAS, Vol 7, No 4, 1988. Ss, 47-61.
- GUBAR, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Afganistan, Devleti Matbai Kâbil, Kâbil 1968.
- HATUNOĞLU, Nurettin, *Buhâra Hanlığı'nın Son Emîri Âlim Han'ın Vasiyeti ve Hazinesi*, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 254, Şubat 2008, s. 47-53.
- HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- HAYİTOV, Şadman - Kemal Rahmanov, *Buhâra Halk Sovyet Respublikası ve Şark Memleketleri (1920-1924 Yıllar)*, y.y, Buhâra 2004.
- KABİLİ, Muhammed Ekber Aşık, *Tarih-i Hüznî'l Mîlel-i Buhâra*, W.U.F.A Yayınları, Peşaver 1992.
- KAYOĞLU, Sukuli, *Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîr'i (Yeni Türkistan Mecmuasının 5-6 sayfalarından ayrı basım)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1927.
- RİTTER, Willam S., *The Final Phase in The Liquidation of anti -Soviet Resistance in Tadzhikistan: İbrahim Bek and The Basmachi (1924-31)*, *Soviet Studies*, No.4 Vol. XXXVII, October 1985, s. 484-493.
- SARAY, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.
- SEYİT, Âlim Han, *Buhâra Halkının Hasreti Tarihi*, Haz., Abdussadık İrisov, Özbekistan SSC. Fen Neşriyatı, Taşkent 1991.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya*, C. IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- ÜLKÜ, İrfan, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa*, , Kamer Yayınları, İstanbul 1996.
- YAMAUCHİ, Masayuki, *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.
- YESEVİ Şahabettin İsmail Şeyh Oğlu, *Türkistanning Açık Hakikatları*, (Basılmamış El Yazma Eser) Türkiye 1984, s.55-56.
- Yaş Türkistan Dergisi, *Afganistan ve Milli Türkistan*, S.23, Ekim 1931, s. 21-23.